

УДК 338.3

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.7>**Бойко Л.О.**

кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3699-6906>

Бойко В.О.

кандидат економічних наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8032-5731>

Bioko Liudmyla, Boiko Viktoriia

Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)

СУЧАСНИЙ СТАН АГРОБІЗНЕСУ В УКРАЇНІ ТА ЙОГО РЕВІТАЛІЗАЦІЯ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

THE CURRENT STATE OF AGRIBUSINESS IN UKRAINE AND ITS REVITALIZATION IN A POST-WAR PERIOD

Внаслідок проведення бойових дій та окупації військами рф значної частини території України наші аграрії понесли мільярдні збитки. Численні ризики негативно вплинули на рентабельність виробничих процесів та поставили під загрозу існування агробізнесу. Але, позитивним є те, що Україна стала одним із глобальних лідерів і довела наскільки важлива її роль у функціонуванні світового аграрного ринку. На сьогодні в Україні є великі перспективи досягнути нових успіхів та можливість значно зміцнити свої позиції у світі. Для реалізації намічених планів український агробізнес повинен чітко усвідомити, що без впровадження інновацій та сучасних технологій неможливий стабільний розвиток сільського господарства. Стаття присвячена дослідженню сучасного стану агробізнесу. Висвітлено виклики українському агровиробнику в умовах війни та шляхи їх подолання. Надано рекомендації щодо ревіталізації агросектору у післявоєнний період.

Ключові слова: агробізнес, світові сільськогосподарські ринки, ризики, логістика, ревіталізація, нішеві культури.

The military operations and occupation of a considerable part of the Ukrainian territory by the russian armed forces have caused losses of billions UAH suffered by our farmers. Numerous risks have had a negative impact on profitability of production processes and posed a threat for agribusiness. However, there is a positive aspect of it, since Ukraine has become one of the global leaders and proved its important role in the functioning of the global agricultural market. Currently Ukraine faces excellent prospects of achieving new success and the opportunity to strengthen its positions in the world. In order to realize the plans, Ukrainian agribusiness should be aware of the fact that steady agricultural development is impossible without introducing innovations and modern technologies. The purpose of the study is to determine the current state of agribusiness in Ukraine and its revitalization in a post-war period. Agricultural producers understand that, because of the military actions, they must involve all the available resources for maintaining their businesses, jobs and try do their best to increase the volumes of production of agricultural products, that will allow ensuring food security of the country. In order to earn profits, it is necessary to take a number of measures, in particular, to subsidize purchase of agricultural products, to ensure VAT refunds and provide additional insurance guarantees for agricultural commodity producers, and to reduce expenditures of agricultural enterprises on transportation of their products. At present a new logistics direction in agribusiness has been introduced and truck and container parks for transporting grain crops have started functioning.

Ukrainian farmers take huge efforts to ensure food security of the country and rescue the most vulnerable social layers of the globe from famine and hope for financial assistance of the global community. The study examines the current state of agribusiness. It identifies challenges for Ukrainian agricultural producers under conditions of the war and methods for coping with them. The study gives recommendations on revitalization of agribusiness in a post-war period.

Key words: agribusiness, global agricultural markets, risks, logistics, revitalization, niche crops.

Постановка проблеми. Український агропромисловий комплекс до вторгнення російського агресора був ключовим гравцем на ринку продовольства у світі. Сільсько-господарська продукція у 2021 р. складала майже 40% від загальнодержавного експорту України. Україна увійшла до топ-10 виробників та експортерів зернових і олійних культур, олії та шроту, а також продукції тваринництва. Для українських аграріїв війна розпочата росією стала тяжким випробуванням, позиції України на світовому ринку погіршились, як з точки зору виробництва, так і експорту. Бойові дії на значній українській території спричинили знищення або руйнування налагоджених десятиліттями логістичних ланцюгів та технологічних процесів.

Значна кількість сільськогосподарських угідь після деокупації виявилась замінованою окупантами і на даний час являється непридатною для використання аграріями, крім цього наявна сільськогосподарська техніка та виробничі потужності частково або повністю зруйновані. Незважаючи на жакіття війни та усупереч існуючій небезпеці з підступними обстрілами ворогів, українські аграрії у минулому році весною засіяли, а восени зібрали щедри врожаї української ниви, показавши всьому світу незламний характер українського народу. Значна частина аграріїв із східних та південних територій релокували свій бізнес у більш безпечні західні регіони країни, де вдало налагодили логістику та співпрацю із зовнішнім ринком. За оцінками провідних світових експертів Україна, попри значні втрати сільськогосподарських угідь через мінування полів та зменшення засобів виробництва і на даний час залишається європейською та світовою житницею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Агробізнес як найбільш прогресивну і високоефективну форму організації виробництва сільськогосподарської продукції досліджували ряд вітчизняних науковців. Зокрема, Крюкова І.О., Степаненко С.В. у результаті проведених досліджень визначили, що імперативи сталого розвитку сьогодні постають виключним пріоритетом спільної аграрної політики країн ЄС та інших провідних країн світу. Відповідальна соціальна, екологічна та економічна поведінка бізнес суб'єктів необхідна не тільки з позицій розв'язання глобальних і національних завдань розвитку, але й має значний вплив на результативність господарської діяльності [1]. Негрей М.В. і Трофімцева О.В. у своїх наукових роботах розглядають місце аграрного сектору України на світовому аграрному ринку. Науковці дослідили динаміку аграрного експорту України та визначили основні причини її негативної зміни у період війни [2].

Лазарева О.В. та ін. обґрунтували, що у сучасних умовах особливе значення повинно надаватись вивченню перспектив розвитку агробізнесу, який би забезпечував еколого-економічне ефективне землекористування [3]. Тарасевич Н.В. досліджує традиційний підхід до трактування економічної сутності агробізнесу на основі аналізу публікацій іноземних та вітчизняних науковців та розглядає загальні концептуальні засади сучасного агробізнесу та його роль в агропродовольчій системі країни [4]. Савицький Е.Е. розкриває сутність понять агробізнесу та особливості інноваційної діяльності провідних агрохолдингів України і визначає необхідність підвищення інноваційності підприємств агробізнесу [5].

Однак, реалії сьогодення при яких агробізнес стикнувся з низкою непересічних викликів, вимагають переосмислення підходів до його функціонування. Окупація, бойові дії, забруднення територій, брак палива – далеко не повний перелік того, що формує актуальні умови роботи аграріїв та стає темою для подальших досліджень науковців.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення сучасного стану функціонування аграрного бізнесу в Україні та його ревіталізація у післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Аграрний сектор України зазнав значних фінансових і матеріальних втрат через військові дії, так як дуже часто бої відбуваються на значній частині сільськогосподарських земель аграрних підприємств та фермерів. Крім того існує велика небезпека через забруднення сільськогосподарських угідь боеприпасами які не вибухнули, встановленими мінами та розлитими паливно-мастильними матеріалами. Як свідчать останні висновки провідних міжнародних експертів, що найбільшою проблемою України після закінчення війни буде наявність більше 13% замінованих земель.

Через бойові дії в Україні, за оцінками Мінагрополітики і KSE Агроцентру, понад 84 тис одиниць сільськогосподарської техніки і устаткування знищено або викрадено загарбниками. Вартість такого майна оцінюється майже у 2,9 млрд \$ США, що становить 44% від усіх встановлених механічних пошкоджень завданих рф нашому агропромислому комплексу.

Другою за розмірами статтею нанесених збитків аграріям – це крадіжка або цілковите знищення вже виробленої сільськогосподарської продукції [6]. Україна зазнала збитків через втрати зернової, олійної та іншої сільськогосподарської продукції не лише внаслідок знищення, але й через систематичне вивезення її окупантами за межі нашої держави. За час війни по оцінкам Агроцентру KSE рф було викрадено або повністю знищено 2,8 млн тонн зернових та 1,2 млн тонн олійних культур врожаю 21 року, загальною вартістю \$1,87 млрд.

На даний час в результаті проведення бойових дій було зафіксовано, що пошкоджено або знищено потужності зерносховищ загальною місткістю 9,4 млн тонн. Остаточну кількість втрачених потужностей можливо буде встановити тільки після закінчення війни, так як достеменно невідома доля зерносховищ на тимчасово окупованих територіях. Фахівці підрахували, що вартість проведення ремонтних робіт з відновлення пошкоджених та новозбудованих на заміну знищених зерносховищ становить більше \$1,1 млрд.

Крім того, через продовження бойових дій великих втрат поголів'я зазнає галузь тваринництва. За період війни було втрачено 212 тис голів великої рогатої худоби, 95 тис голів кіз та овець, 507 тис голів свиней, майже 11,7 млн голів птиці та майже 400 тис бджолосімей. Орієнтовна вартість збитків нанесених сільськогосподарським товаровиробникам в тваринництві та бджільництві становить більше \$362 млн.

Окрім вищезазначених збитків, на територіях, які постраждали від війни знищено більше 14,3 тис га багаторічних насаджень, вартість яких оцінюється в майже \$349 млн Також загарбники використовували для потреб своєї армії паливно-мастильні матеріали, знищували або привласнювали засоби захисту рослин та мінеральні добрива майже на \$95 млн. Згідно останніх підрахунків здійснених фахівцями KSE Агроцентр і Мінагрополітики, вартість збитків агропромислового комплексу України нанесених в результаті агресивних дій рф, орієнтовно становить \$6,6 млрд Сума вищезазначених збитків складає 23% від усієї вартості активів аграрних підприємств, тобто майже чверть аграрного сектору України зруйновано [7].

Окрім втрати вищенаведених матеріальних активів, ще є і непрямі втрати, до яких відносяться недоотримані прибутки від зменшення кількості виробленої продукції, зменшення прибутку через порушення логістичних ланцюгів та зниження внутрішніх цін, а також додаткові витрати у зв'язку з подорожчання факторів виробництва. У минулому 2022 р. встановлене суттєве зменшення врожаїв сільськогосподарських культур, які традиційно вирощуються українськими аграріями.

Недоотримання сільськогосподарської продукції у минулому році пов'язано з двома ключовими факторами. Перший фактор – це фактичне скорочення зібраних площ деяких культур, так як значна частина цих культур традиційно вирощувалась на територіях, які потрапили в зону бойових дій. Другий фактор – зниження врожайності через вимушене спрощення технології вирощування, а це зменшення норми внесення мінеральних добрив та використання засобів захисту рослин.

Але ні з чим не зрівняються втрати аграріїв та держави внаслідок порушення логістики [8], які заподіяла війна. Блокада морських українських портів на Чорному морі призвела до суттєвого зниження внутрішніх цін на експортоорієнтовані культури – соняшник, пшеницю, кукурудзу, ячмінь. На даний час питання експорту української сільгосппродукції було частково вирішено за допомоги світової спільноти, шляхом змінення логістики із залученням залізничного та автомобільного транспорту. Завдяки втручання світової спільноти була підписана зернова угода, яка дещо покращила ситуацію та надала змогу проведення морських зернових конвоїв у Чорному морі під егідою ООН. Але обсяги експорту не задовольняють потреби експортерів, а вартість транспортування продукції залишається високою. Прибутки недоотримані українськими аграріями понад у п'ять разів перевищують обсяги матеріальної шкоди завданої рф.

Фермери попри все налаштовані позитивно. Ті з них, хто знаходиться в зоні бойових дій, після визволення розраховують повернутися до своєї діяльності. Ті, хто знаходиться на мирних територіях, шукають нові ринки збуту, нові ніші, змінюють напрями своєї діяльності відповідно до попиту та потреб країни. Агробізнес – це чіткий процес, як у галузі рослинництва так і в тваринництві, зі своїми строками та технологіями. Його не можна призупинити чи законсервувати, всупереч всьому аграрії мусять працювати і будуть це робити.

Через бойові дії в Україні значна частина аграрних підприємств були вимушені евакуюватися до інших більш безпечних регіонів країни, це змусило їх змінювати вирощування традиційних культур на нішеві високомаржинальні культури, а саме горох, гірчицю, нут, сочевицю, реалізація та транспортування яких через блокування морських портів більш варіативне [9–11].

Враховуючи воєнний стан, який діє в державі, аграрні підприємства всіх форм власності все частіше при сівозмінах віддають перевагу бобовим культурам. В першу чергу це горох – культура швидко досягає та спроможна давати стабільні врожаї при відносно невисоких витратах на посівну компанію, а саме на насіння, добрива та засоби захисту рослин. Ця культура має великий попит і завжди приносила прибутку товаровиробникам. Бобові культури користуються попитом не тільки на ринку, але і самі аграрії теж відчують дефіцит у якісному насіннєвому матеріалі гороху, нуту та сочевиці.

Потужні агропромислові компанії приносять до державного бюджету великі кошти тому, що вирощують на значних площах кукурудзу, пшеницю, ячмінь, соняшник, сою. Поруч з ними дрібні та малі товаровиробники приділяють більше уваги культурам з високим рівнем застосування ручної праці – овочам, зелені, ягодам, а також нішевим культурам.

Надаючи фінансову допомогу через банки-партнери ЄБРР разом з ЄС допомагають малому та середньому агробізнесу в Україні і інших країнах Східного партнерства розкривати та розвивати власний потенціал. Стимулюючи гранти ЄС разом із кредитними коштами ЄБРР в межах ініціативи EU4Business дають змогу аграрним компаніям нарощувати обсяги експорту сільськогосподарських культур. Все це створює передумови для стійкого економічного розвитку та піднесенню економіки у цілому.

Одним з найважливіших елементів стратегічного розвитку агропромислового комплексу України є впровадження у сільськогосподарське виробництво цифрових технологій [12; 13]. Неможливо за короткий час перетворити аграрний сектор України у високотехнологічну галузь без широкого застосування інноваційних технологій (використання генних розробок, біо і нанотехнологій, тощо). Але для ефективної та безпечної цифровізації треба мати дієву систему кіберзахисту бізнесу, про це необхідно постійно пам'ятати.

Представниками бізнесу разом урядовцями України були визначені три основні пріоритети в аграрній сфері у повоєнний час. Про пріоритети, які були зазначені у Плані відновлення України, повідомила у своїй інформації пресслужба Європейської Бізнес Асоціації (ЄБА).

Перший пріоритет – це вдосконалення і розвиток експортної логістики. Незважаючи на відсутність вільних морських шляхів, зусиллями бізнесу вдалося досягти значних успіхів в експорті та збільшити обсяги реалізованої аграрної продукції з 350 тис тонн у березні до 3 млн тонн в липні. Завдяки втручання світової спільноти до відновлення логістичних коридорів приєдналися порти на Чорному морі. Другий пріоритет – це надійне зберігання зібраного врожаю сільськогосподарської продукції. Завдячуючи підтримці ФАО українським аграріям було надано надійне обладнання для зберігання зернових культур, що значною мірою вирішило питання дефіциту зернохосвищ, через часткову їх втрату під час війни. Третій пріоритет – це наявність кредитних ліній та вільний доступ до фінансових потоків аграріїв, над вирішенням цих завдань на даний час активно співпрацюють українські та закордонні партнери.

Розвиток аграрної галузі після закінчення війни передбачає модернізацію переробної галузі, збільшення доданої вартості, розвиток садівництва, тваринництва, біоенергетики та інше. Крім того важливо зазначити, що наскрізним мотивом у Плані відновлення є формування українського «зеленого курсу» Green Deal. Навіть у воєнний час інституції держави разом з представниками бізнесу докладатимуть зусиль з забезпечення переходу підприємств на сталу модель розвитку у період повоєнного відновлення економіки країни [14].

Висновки. Сільськогосподарські виробники розуміють, що через воєнні дії вони повинні задіяти всі наявні ресурси для збереження свого бізнесу, робочих місць та намагатися робити все для збільшення обсягів виробництва аграрної продукції, що дасть можливість забезпечити продовольчу безпеку країни.

Для прибуткового виробництва необхідно здійснити ряд заходів, зокрема це пільгова закупівля сільськогосподарської продукції, відшкодування ПДВ та встановлення додаткових страхових гарантій для сільськогосподарських товаровиробників, а також зменшення витрат аграрних компаній на транспортування виробленої продукції. Наразі започатковано новий логістичний напрям бізнесу та розпочали свою діяльність власні парки вантажних автомобілів і контейнерів для перевезення зернових культур. Впровадження Україною високоефективної експортної політики та диверсифікації ринку збуту сільськогосподарської продукції також принесе позитивний результат. Українські аграрії прикладають неймовірні зусилля для забезпечення продовольчої безпеки держави та порятунку найбільш незахищених верств населення планети від голоду і сподіваються на фінансову допомогу світової спільноти.

Список використаних джерел:

1. Крюкова І.О., Степаненко С.В. Ефективність вітчизняного агробізнесу у призмі пріоритетів сталого розвитку. *Агросвіт*. 2022. № 9-10. С. 3–12. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.9-10.3>
2. Негрей М.В., Трофімцева О.В. Аналіз функціонування аграрного сектору України в умовах війни. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна серія «Економічна»*. 2022. № 102. С. 49–56. DOI: <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-102-06>
3. Лазарева О.В., Мась А.Ю., Борисевич К.Ю. Орієнтири розвитку агробізнесу в системі управління земельними ресурсами в Європі та Україні. *Агросвіт*. 2022. № 2. С. 3–9. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.2.3>
4. Тарасевич Н.В. Концептуальні підходи до визначення економічної сутності агробізнесу у міжнародному аспекті. *Modern Economics*. 2021. № 28(2021). С. 134–139. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V28\(2021\)-19](https://doi.org/10.31521/modecon.V28(2021)-19)
5. Савицький Е. Сучасні реалії інноваційного розвитку підприємств агробізнесу в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № (31). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-31-56>
6. Dalevska N., Boiko V. Development of the bankruptcy institute in Ukraine in the context of ensuring economic security of business. *Наукові праці ДонНТУ. Серія : «Економічна»*. 2022. № 1(25). С. 79–87
7. Сумарні втрати склали \$40 млрд, які через війну отримав аграрний сектор України. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/19/695167/>

8. Rusnak A., Boiko V. Logistics as a competitive advantage in the development of the agricultural sector in Ukraine. *«Evropský časopis ekonomiky a management»*. 2018. Svazek 4. Vydani 4. P. 55–61.
9. Бойко В., Бойко Л. Продовольча безпека та ризики для аграрного виробництва під час війни в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-27>
10. Бойко Л.О. Нові ніші підприємницької діяльності в аграрній галузі. *Ефективна економіка*. 2021. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9449> DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.10.82> (дата звернення: 05.03.2023).
11. Бойко Л.О. Нішеві культури – прибутковий бізнес для аграрного підприємства : XIII Міжнародна науково-практична конференція Social function of science, teaching and learning. 14-17 грудня 2020 р. Бордо, Франція. URL: <https://isg-konf.com/uk/social-function-of-science-teaching-and-learning-ua/>
12. Бойко В.О., Осадчий А.А., Бойко Л.О. Соціальні мережі – перспективний напрям провадження бізнесу у підприємницькій діяльності. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2021. № 2 (77). С. 178–185
13. Кирилов Ю.С., Грановська В.Г., Крикунова В.М., Жосан Г.В., Бойко В.О. Цифрова економіка. Криптовалюти : навчальний посібник. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 228 с.
14. Бізнес назвав основні напрямки розвитку агросектору під час війни. URL: <https://landlord.ua/news/biznes-nazvav-osnovni-napriamky-rozvytku-ahrosektoru-pid-chas-viiny/>

References:

1. Kriukova I.O., Stepanenko S.V. (2022) Efektyvnist vitchyznianoho ahrobiznesu u pryzmi priorytetiv staloho rozvytku [Efficiency of domestic agrobusiness in prisms of priorities of sustainable development]. *Ahrosvit*, no. 9-10, pp. 3–12. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.9-10.30>
2. Nehrei M.V. & Trofimtseva O.V. (2022) Analiz funktsionuvannia ahrarnoho sektoru Ukrainy v umovakh viiny [Analysis of the functioning of the agrarian sector of Ukraine under conditions of the war]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya "Ekonomichna"*, no. 102, pp. 49–56. DOI: <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-102-06>
3. Lazarieva O.V., Mas A.Iu., Borysevych K.Iu. (2022) Oriientyry rozvytku ahrobiznesu v systemi upravlinnia zemelnymy resursamy v Yevropi ta Ukraini [Guidelines of agriculture development in the system of land resource management in europe and Ukraine]. *Ahrosvit*, no. 2, pp. 3–9. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.2.3>
4. Tarasevych N.V. (2021) Kontseptualni pidkhody do vyznachennia ekonomichnoi sutnosti ahrobiznesu u mizhnarodnomu aspekti [Actual aspects of risk management system in banks of Ukraine]. *Modern Economics*, no. 28(2021), pp. 134–139. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V28\(2021\)-19](https://doi.org/10.31521/modecon.V28(2021)-19)
5. Savytskyi E. (2021) Suchasni realii innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv ahrobiznesu v Ukraini. [Modern realities of innovational development of agribusiness enterprises in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 31. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-31-56>
6. Dalevska N., Boiko V. (2022) Development of the bankruptcy institute in Ukraine in the context of ensuring economic security of business. *Naukovi pratsi DonNTU. Seriya: "Ekonomichna"*, no. 1(25), pp. 79–87.
7. Sumarni vtraty sklaly \$40 mlrd, yaki cherez viinu otrymav ahrarnyi sektor Ukrainy [Total losses equaled \$40 billion caused by the war to the agrarian sector of Ukraine]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/19/695167/>
8. Rusnak A., Boiko V. (2018) Logistics as a competitive advantage in the development of the agricultural sector in Ukraine. *"Evropský časopis ekonomiky a management"*, Svazek 4, Vydani 4, pp. 55–61.
9. Boiko V. & Boiko L. (2022) Prodovolcha bezpeka ta ryzyky dlia ahrarnoho vyrobnytstva pid chas viiny v Ukraini [Food security and risks for agricultural production during the war in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-27>
10. Boiko L.O. (2021) Novi nishi pidpriemnytskoi diialnosti v ahrarnii haluzi [New niches of entrepreneurial activity in the agrarian sector]. *Efektivna ekonomika*, no. 10. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9449> DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.10.82> (accessed 05 March 2023).

11. Boiko L.O. (Decenmer 14-17, 2020) Nishevi kultury – prybutkovyi biznes dlia ahrarnoho pidpriemstva [Niche crops are profitable business for an agricultural enterprise]: XIII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia Social function of science, teaching and learning. Bordeaux, France. Available at: <https://isg-konf.com/uk/social-function-of-science-teaching-and-learning-ua/>

12. Boiko V.O., Osadchyi A.A., Boiko L.O. (2021) Sotsialni merezhi – perspektyvnyi napriam prosvuvannia biznesu u pidpriemnytskii diialnosti [Social networks are a promising direction of promoting business in entrepreneurship]. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*, no. 2 (77), pp. 178–185.

13. Kyrylov Yu.Ie., Hranovska V.H., Krykunova V.M., Zhosan H.V., Boiko V.O. (2020) Tsyfrova ekonomika. Kryptovaliuty [Digital economics. Cryptocurrencies]: navchalnyi posibnyk. Kherson: OLDI-PLIUS, 228 p.

14. Biznes nazvav osnovni napriamky rozvytku ahrosektoru pid chas viiny [Buiseness identifies the main directions of the agrarian business development during the war]. Available at: <https://landlord.ua/news/biznes-nazvav-osnovni-napriamky-rozvytku-ahrosektoru-pid-chas-viiny/>